

Ο Ρόλος της Εργατικής Τάξης ως Υποκειμένου Οικουμενικής Χειραφέτησης στον Μαρξ

Εισαγωγή

Στο άρθρο αυτό θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε τις βασικές θέσεις του Μαρξ για το ρόλο της εργατικής τάξης ως υποκειμένου της ανθρωπίνης χειραφέτησης.

Ερχόμαστε εξ αρχής αντιμέτωποι με την έννοια του υποκειμένου: η εργατική τάξη είναι υποκείμενο διότι δρα συνειδητά σε σχέση με ένα αντικείμενο, με μια αντικειμενική πραγματικότητα, αυτή του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, με σκοπό την οικοδόμηση της αταξικής κοινωνίας.

Όμως αμέσως τίθεται το ερώτημα: Ο ρόλος συνειδητού δημιουργού της πανανθρώπινης χειραφέτησης, που αποδίδει ο Μαρξ στην εργατική τάξη, είναι ένας ρόλος επιβεβλημένος από τις αντικειμενικές συνθήκες, με αποτέλεσμα η συνείδησή της απλώς να καταγράφει αυτή την επιβολή; Επικρατεί, άρα, ένας απόλυτος ντετερμινισμός στη σχέση συνείδησης και αντικειμενικού είναι; Ή το προλεταριάτο μπορεί να επιλέγει συνειδητά και ελεύθερα ανάμεσα στους δρόμους που δυνητικά ανοίγει η αντικειμενική πραγματικότητα, με την πιθανότητα να επιλέξει την ενσωμάτωση στην κρατούσα κατάσταση πραγμάτων;

Αυτά τα ερωτήματα μας οδηγούν σε μια προκαταρκτική παρουσίαση, στο πρώτο μέρος, της γενικής θεωρίας του Μαρξ για τη σχέση αντικειμενικού κοινωνικού είναι και συνείδησης. Εκεί θα δούμε ότι τη σκέψη του Μαρξ τη χαρακτηρίζουν διακυμάνσεις, που κινούνται από έναν απόλυτο καθορισμό της συνείδησης από την πραγματικότητα μέχρι έναν υπερορισμό του συνειδητού στοιχείου, όπου το ανθρώπινο υποκείμενο μπορεί να επιλέγει δρόμους κοινωνικής ανάπτυξης για τους οποίους δεν έχουν ακόμη ωριμάσει οι υλικοί όροι και προϋποθέσεις. Πέρα αλλά και μέσα από αυτές τις αντιφάσεις στη σκέψη του Μαρξ, διαπιστώνουμε την ύπαρξη μιας κυρίαρχης διαλεκτικής και υλιστικής φιλοσοφικής θεωρίας, όπου το αντικειμενικό οικονομικό στοιχείο είναι ο καθοριστικός παράγων, αλλά μέσα στο πλαίσιο της ενότητάς του και του αμοιβαίου προσδιορισμού με το υποκειμενικό συνειδητό στοιχείο.

Στο δεύτερο μέρος, εστιάζουμε την προσοχή μας στο γεγονός ότι η απόδοση από τον Μαρξ στο προλεταριάτο ρόλου απλού νεκροθάφτη του καπιταλισμού υποβαθμίζει τη σημασία των αντιφάσεων που διαπερνούν το αντικειμενικό είναι της εργατικής τάξης. Κατά

συνέπεια, υποβαθμίζεται και η σημασία των αντιφάσεων που διέπουν τη συνείδηση του προλεταριάτου. Αυτές οι αντιφάσεις αναδεικνύονται και από το γεγονός ότι ο Μαρξ εισάγει διαμεσολαβήσεις, όπως τάξη και κόμμα, ανάμεσα στο προλεταριάτο και την κατάκτηση της ταξικής του συνείδησης. Η παρουσία και η βαρύτητα αυτών των διαμεσολαβήσεων γεννά ορισμένα ερωτήματα, τα οποία ούτε θέτει αλλά ούτε απαντά ο Μαρξ. Αντίθετα, ο Λένιν δείχνει την αδυναμία της εργατικής τάξης να κατακτήσει τη συνείδηση της ιστορικής της αποστολής μέσα από τους δικούς της αυθόρμητους αγώνες και στηριγμένη αποκλειστικά στις δικές της δυνάμεις.

Συμπερασματικά, η πολύπλοκότητα αυτών των προβλημάτων μάς αποκαλύπτει ότι η προοπτική της ανθρώπινης χειραφέτησης είναι μια αντικειμενική δυνατότητα που καλείται, πραγματικά ελεύθερα και συνειδητά, να επιλέξει το προλεταριάτο υπερβαίνοντας, και εφόσον υπερβαίνει, τους δικούς του περιορισμούς.

1. Η διαλεκτική της σχέσης αντικειμενικών συνθηκών και υποκειμενικού παράγοντα στον Μαρξ

Η γενική σχέση αντικειμενικών συνθηκών και υποκειμενικού παράγοντα παρουσιάζεται από τον Μαρξ ως εξής: «Οι άνθρωποι, στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, έρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγικές, που αντιστοιχούν σε μια ορισμένη βαθμίδα όπου έχει φτάσει η ανάπτυξη των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο των παραγωγικών αυτών σχέσεων αποτελεί το οικονομικό οικοδόμημα της κοινωνίας, τη βάση την υλική, που πάνω της υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και που σ' αυτήν αντιστοιχούν ορισμένες πάλι κοινωνικές μορφές συνείδησης. Ο τρόπος της παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την εξέλιξη της κοινωνικής, πολιτικής και διανοητικής ζωής. Το τι είναι οι άνθρωποι, δεν καθορίζεται από τη συνείδησή τους, αλλά, αντίστροφα, το κοινωνικό τους είναι καθορίζει τη συνείδησή τους. Όταν φτάσει σ' έναν ορισμένο βαθμό η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας, αυτές οι δυνάμεις έρχονται σε αντίθεση με τις παραγωγικές σχέσεις που υπάρχουν... Αυτές οι σχέσεις, από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, γίνονται τώρα φραγμοί τους. Τότε αρχίζει μια εποχή κοινωνικής επανάστασης»¹.

Αυτό το γενικό θεωρητικό σχήμα δείχνει ότι ο Μαρξ πρεσβεύει πως υπάρχει μια αυτοκινούμενη αντικειμενικότητα δίχως την ουσιαστική συμβολή της ανθρώπινης συνείδησης, που ετεροκαθορίζεται; Στην πλειονότητα των επιμέρους δηλώσεων του Μαρξ, φαίνεται να επικρατεί μια τέτοια ντετερμινιστική προοπτική. Θα αναφέρουμε ορισμένες τέτοιες δηλώσεις του Μαρξ.

Αναφερόμενος στον ιστορικό ρόλο του προλεταριάτου, ο Μαρξ γράφει: «η ατομική ιδιοκτησία σύρεται εννοείται μόνη της από την πολιτικοοικονομική της κίνηση στην ίδια την κατάργησή της. Είναι μια εξέλιξη που πραγματοποιείται ανεξάρτητα απ' αυτήν και ενάντια στη θέλησή της, μια εξέλιξη που προσδιορίζεται από τη φύση του πράγματος... Το προλεταριάτο εκτελεί την απόφαση που έχει βγάλει η ατομική ιδιοκτησία για τον εαυτό της με τη γέννηση του προλεταριάτου...»²

Μ' αυτήν την απόδοση ρόλου εκτελεστή των αποφάσεων της αντικειμενικής πραγματικότητας από το προλεταριάτο συμφωνεί και η διατύπωση του *Μανφέστου*: «η αστική τάξη παράγει πρώτα απ' όλα τους ίδιους της τους νεκροθάφτες. Η πτώση της και η νίκη του προλεταριάτου είναι και τα δυο αναπόφευκτα»³.

Η ντετερμινιστική προοπτική στον Μαρξ φαίνεται να κορυφώνεται με τις αναφορές του σε «φυσικούς νόμους της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής»⁴. Αλλά και γενικότερα μιλάει για τη «δική [του] άποψη που αντιλαμβάνεται την εξέλιξη των οικονομικών κοινωνικών σχηματισμών σαν φυσικόϊστορικό προτσές...»⁵

Αναφερόμενος ο Μαρξ στη σημασία του έργου του Δαρβίνου για την καταγωγή των ειδών μέσω της φυσικής επιλογής, σχολιάζει ότι αυτό «καταφέρει για πρώτη φορά ένα θανάσιμο πλήγμα στην "τελεολογία" στις φυσικές επιστήμες...»⁶ Τη φύση και τους νόμους της, που τις πραγματεύονται οι φυσικές επιστήμες, τις χαρακτηρίζει η απουσία τελεολογίας, της σκόπιμης δραστηριότητας ενός συνειδητού υποκειμένου. Η αναφορά του Μαρξ σε φυσικούς νόμους, που διέπουν την κοινωνική εξέλιξη, φαίνεται να εξοστρακίζει τη σημασία του υποκειμενικού ανθρώπινου παράγοντα και της συνειδήσής του.

Αυτές οι θέσεις του Μαρξ δίνουν τροφή σε σχετικές αιτιάσεις: «Ξεκινώντας από τα αναμφισβήτητα αυτά γεγονότα, οι αντίπαλοι του μαρξισμού λένε: Αφού στην ιστορία συντελούνται όλα νομοτελειακά, και ο σοσιαλισμός θα επικρατήσει επίσης νομοτελειακά, όπως ισχυρίζεστε εσείς οι μαρξιστές, τότε, γιατί οργανώνεστε και διεξάγετε τον πολιτικό αγώνα; Δε θα πέρανε από κανενός το νου, μας λένε, να δημιουργήσει ένα κόμμα και να αγωνιστεί για την πραγματοποίηση μιας νομοτελειακά συντελούμενης έκλειψης της σελήνης! Η έκλειψη πραγματοποιείται, είτε το θέλουμε είτε όχι»⁷.

Πριν επιχειρήσουμε ν' απαντήσουμε σ' αυτά τα ερωτήματα, θε πρέπει να δούμε ότι υπάρχει στον Μαρξ και μια διαφορετική προβληματική, υπάρχουν και αναφορές σε μια κατεύθυνση όπου υπερτονίζεται ο ρόλος του υποκειμενικού παράγοντα.

Αναφερόμενοι οι Μαρξ και Ένγκελς στην περίπτωση της προεπαναστατικής Ρωσίας, από το 1861 και εντεύθεν, απαντούν θετικά στο ερώτημα εάν μπορεί η Ομπστοίνα, μια «πολύ φθαρμένη μορφή της λαμπάλαιης κοινοκτημοσύνης της γης, να περάσει άμεσα στην ανώτερη μορφή της κομμουνιστικής κοινοκτημοσύνης»⁸.

Βλέπουμε ότι η επανάσταση δεν είναι πάντα σύμφωνη με το γενικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε ο Μαρξ. Στην προαναφερθείσα περίπτωση της Ρωσίας, δεν υπάρχει η πλήρης ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που επιτυγχάνει ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής και που αποτελεί όρο για την ολική απελευθέρωση και ανάπτυξη του ατόμου στην αταξική κοινωνία⁹.

Η δυνατότητα μετάβασης της Ρωσίας στην κομμουνιστική κοινωνία, μιας χώρας καθυστερημένης, ημιφεουδαρχικής, δείχνει τα μεγάλα περιθώρια που έχει το υποκείμενο και η πάλη του. Πολύ περισσότερο όταν αυτό το υποκείμενο δεν είναι το αναπτυσσόμενο προλεταριάτο αλλά μια αγροτική κοινότητα.

Μια άλλη περίπτωση, στην οποία ο Μαρξ υπερτονίζει το ρόλο του υποκειμένου, είναι αυτή της Ισπανίας. Το 1854 ξεσπάει, υπό την καθοδήγηση μετριοπαθών προοδευτικών αξιωματικών, λαϊκή εξέγερση που κορυφώνεται το 1855 με γενικές απεργίες. Στο τέλος του 1855, η επανάσταση καταστέλλεται. Ο Μαρξ, το 1854, κρίνει ότι «το κοινωνικό ζήτημα, με

τη σύγχρονη έννοια του όρου, δεν έχει βάση (foundation) σε μια χώρα με τις πλουτοπαραγωγικές πηγές ακόμη όχι ανεπτυγμένες και μ' έναν πληθυσμό τόσο περιορισμένο όσο η Ισπανία — 15.000.000 μόνον...

»Δυο χρόνια αργότερα, το 1856, δεν αλλάζει φυσικά ούτε το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων ούτε ο πληθυσμός της Ισπανίας. Αλλάζει όμως η εκτίμηση του Μαρξ, ο οποίος θεωρεί πια ότι υπάρχει στην Ισπανία η βάση για "το κοινωνικό ζήτημα με τη σύγχρονη έννοια του όρου". Πού οφείλεται αυτή η αλλαγή; Στο γεγονός ότι τώρα πια (το 1856) έχουμε να κάνουμε με μια καθαρά ταξική πάλη, στο γεγονός ότι υπάρχουν στο κοινωνικό επίπεδο "οι ίδιοι διαχωρισμοί που υπάρχουν και στην υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη". Έτσι για τον Μαρξ τώρα πια "η επερχόμενη ευρωπαϊκή επανάσταση θα βρει την Ισπανία ώριμη για να συνεργαστεί μαζί της. Οι χρονιές 1854 και 1856 ήταν οι μεταβατικές φάσεις μέσα από τις οποίες χρειάστηκε να περάσει για να φθάσει σ' αυτήν την ωριμότητα". Έτσι λοιπόν για τον Μαρξ, παρόλο που στην Ισπανία δεν υπάρχει ανεπτυγμένη βιομηχανία, παρ' όλο που ήταν μια μικρή χώρα, οι συνθήκες ήταν ώριμες για τη σοσιαλιστική επανάσταση»¹⁰.

Μια ανάλογη περίπτωση, που φανερώνει τις διακυμάνσεις των θέσεων του Μαρξ, είναι αυτή της Κομμούνας του 1871. Το 1870, ο Μαρξ χαρακτηρίζει την επικείμενη επανάσταση της γαλλικής εργατικής τάξης «απεργωσμένη τρέλα»¹¹.

Η στάση αυτή του Μαρξ αλλάζει όταν ξεσπάει η λαϊκή εξέγερση του Παρισιού την άνοιξη του 1871 και ο Μαρξ, που αντιμετωπίζει με ενθουσιασμό αυτή την εξέγερση, αντλεί από τα μέτρα και τη φύση της Κομμούνας σημαντικά θεωρητικά συμπεράσματα για τη φύση και τη δομή του σοσιαλιστικού μεταβατικού προλεταριακού κράτους.

Η όλη, όμως, στάση του Μαρξ, τόσο πριν όσο και μετά το ξέσπασμα της εργατικής εξέγερσης, βασίζεται σε λόγους συγκυρίας, πολιτικής συγκρότησης της εργατικής τάξης και τακτικής. Δεν αναφέρεται, όμως, στη σημασία της επαρκούς ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

Μπορούμε να υπερβούμε αυτές τις αντιφάσεις του Μαρξ, πραγματοποιώντας μια υλιστική και διαλεκτική σύνθεση των σχέσεων αντικειμένου-υποκειμένου, ύλης-συνείδησης, βάσης-εποικοδομήματος στηριγμένοι στον ίδιο τον Μαρξ; Φρονούμε πως ναι, τοποθετούμενοι στο γενικότερο φιλοσοφικό επίπεδο που υποστηρίζει τη σκέψη του.

Προκαταρκτικά, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την αυτοκριτική του Ένγκελς για την ευθύνη που φέρει αυτός και ο Μαρξ για τον υπερτονισμό του οικονομικού παράγοντα. Ένας υπερτονισμός «που προμήθευσε στους αντιπάλους [τους] την επιθυμητή ευκαιρία να επιτρέπουν στους εαυτούς τους σφαλερές ερμηνείες και αλλοιώσεις...»¹²

Για την ίδια ευθύνη που φέρει ο Μαρξ και ο ίδιος κάνει λόγο ο Ένγκελς στο γράμμα του στον Bloch, το 1890, όπου κάνει τη διάκριση ανάμεσα στην ανάγκη τους να υπογραμμίσουν απέναντι στους αντιπάλους τους «την ουσιαστική αρχή που αυτοί αρνούσαν» και στην πρακτική εφαρμογή από μέρους τους αυτής της αρχής, όπου αναδεικνύεται η συμμετοχή και των άλλων παραγόντων στην αμοιβαία δράση κατά την εξέταση μιας ιστορικής περιόδου¹³.

Με δεδομένη την αυτοκριτική του Ένγκελς και τη διάκριση που αυτός πραγματοποιεί ανάμεσα σε γενικές διακηρύξεις, που αναδεικνύουν αλλά και υπερτονίζουν την ουσιαστική υλιστική αρχή και στην πρακτική, πιο διαλεκτική, εφαρμογή αυτής της αρχής, μπορούμε

τώρα να προχωρήσουμε στην ερμηνεία του γενικού συμπεράσματος που κατέληξε ο Μαρξ και που εκθέτει στον πρόλόγο του στην *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*.

Πρόκειται, όπως υποστηρίζει ο Althusser, για μια «χωρική μεταφορά», που δείχνει «πως τα πάνω πατώματα δε θα μπορούσαν να σταθούν στα πόδια τους (στον αέρα) μόνα τους, αν δε στερεώνονταν στη βάση τους. Η μεταφορά του οικοδομήματος έχει λοιπόν αντικειμενικό της σκοπό ν' αναπαραστήσει κυρίως τον "καθορισμό σε τελευταία ανάλυση" από την οικονομική βάση»¹⁴.

Αλλά αυτή η χωρική μεταφορά παρουσιάζει το μειονέκτημα «ότι είναι μεταφορική: το ότι παραμένει δηλαδή *περιγραφική*... η ίδια μάς υποχρεώνει να την υπερβούμε»¹⁵.

Καλούμαστε, συνεπώς, να υπερβούμε αυτό το μειονέκτημα της περιγραφικής παρουσίας από τον Μαρξ της γενικής θεωρίας του, που δε δείχνει την ιδιαίτερη σημασία όλων των παραγόντων της κοινωνικής ζωής.

Στην 1η θέση για τον Φόουερμαχ, ο Μαρξ εξηγεί ότι «το κύριο ελάττωμα κάθε υλισμού μέχρι τώρα (μαζί και του Φόουερμαχ) είναι ότι το εξωτερικό αντικείμενο, η πραγματικότητα, το αισθητό συλλαμβάνονται μονάχα με τη μορφή του Αντικειμένου ή της ενόρασης, και όχι σαν αισθητή ανθρώπινη δραστηριότητα, σαν πρακτική, όχι υποκειμενικά»¹⁶.

Η δραστηριότητα του ανθρώπου ως υποκειμένου πάνω στην αντικειμενική πραγματικότητα δηλώνει μια νέα ποιοτικά, μια συνειδητή σχέση του με τη δραστηριότητά του, που τον διαφοροποιεί από τα ζώα και την ενστικτώδη συμπεριφορά τους: «η συνειδητή ζωτική δραστηριότητα ξεχωρίζει τον άνθρωπο από τη ζωτική δραστηριότητα του ζώου»¹⁷.

Ο άνθρωπος ξεχωρίζει από τα ζώα γιατί η σχέση του με τη ζωτική του δραστηριότητα πάνω στη φύση διαμεσολαβείται από τη συνείδηση και αυτή η διαμεσολαβητική λειτουργία της συνείδησής του τον καθιστά υποκείμενο.

Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της ανθρώπινης δραστηριότητας εκδηλώνεται στο ότι η συνείδηση μπορεί να επιλέγει μεταξύ εναλλακτικών σχεδίων δράσης¹⁸.

Αυτή η δυνατότητα συνειδητής επιλογής δημιουργεί την παρουσία ενός οντολογικού πυρήνα ελευθερίας: «υπό μια κάποια έννοια, επομένως, μπορούμε να μιλήσουμε εδώ για τον οντολογικό πυρήνα της ελευθερίας... μια οντολογική γένεση της ελευθερίας, η οποία εμφανίζεται για πρώτη φορά στην πραγματικότητα στην εναλλακτική λύση μέσα στη διαδικασία της εργασίας...»¹⁹

Συνεπώς, ο άνθρωπος δρα ως υποκείμενο πάνω στην αντικειμενική πραγματικότητα, διότι η δράση του δεν υπαγορεύεται άτεγκτα απ' αυτή την αντικειμενικότητα, όπως συμβαίνει με την ενστικτώδη συμπεριφορά των ζώων. Αντιθέτως, επιλέγει συνειδητά ανάμεσα στις εναλλακτικές δυνατότητες που του παρέχει η πραγματικότητα. Η συνειδησή του δεν είναι ένα απλό παθητικό παράγωγο της αντικειμενικότητας, αλλά το οργανωτικό κέντρο της δράσης του, που, διαθέτοντας μια «σχετική αυτονομία σε σχέση με τις περιβαλλοντικές συνθήκες της εκκόλαψής της»²⁰, μετασχηματίζει σκόπιμα την πραγματικότητα και γίνεται συστατικό στοιχείο των μορφών της.

Σε αντίθεση με την αντιουμανιστική ερμηνεία του μαρξισμού που αναπτύσσει ο Althusser, ερμηνεία που σωστά αξιολογείται ότι απολήγει στην αντίληψη ότι «ο άνθρωπος τελικά βρίσκεται εγκλειστος στις δομές, επικαθορίζεται· η δομή νοείται ως ασυνείδητη υποδομή (infrastructure). Οριακά αναιρείται ο ρόλος του υποκειμένου ως ενεργητικού πα-

ράγοντα του ιστορικού Γίνεσθαι. Η ιστορία γίνεται “Ιστορία” χωρίς υποκειμένο»²¹, ο Μαρξ θεμελιώνει θεωρητικά το ρόλο του ανθρώπινου υποκειμένου «ως ενεργητικού παράγοντα του ιστορικού Γίνεσθαι».

Η ίδια διαλεκτική σχέση αμοιβαίου προσδιορισμού των πλευρών μιας ολότητας μπορεί ν’ αναζητηθεί και στη σχέση καθορισμού των παραγωγικών σχέσεων από τις παραγωγικές δυνάμεις: «οι σχέσεις παραγωγής εισδύουν στις παραγωγικές δυνάμεις, αφού η εργατική δύναμη που θέτει σε κίνηση τις “παραγωγικές δυνάμεις” αποτελεί κι αυτή μέρος τους... Αποτελεί επομένως οικονομιστικό και τεχνοκρατικό λάθος να χωρίζονται οι παραγωγικές δυνάμεις από τις σχέσεις παραγωγής... Με τις σχέσεις παραγωγής, οι ανταγωνιστικές τάξεις είναι ήδη παρούσες στην παραγωγική διαδικασία... η ταξική πάλη είναι κυριολεκτικά ριζωμένη μέσα στην ίδια την παραγωγή»²².

Αυτή η αμοιβαία διείσδυση των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων εμφανίζεται ανάγλυφα στην αδυναμία να εντάξουμε απόλυτα ορισμένους υλικούς παράγοντες, π.χ. διευθυντική εργασία, ή στις μεν ή στις δε. Αυτοί οι παράγοντες «εκφράζουν υλικά, χειροπιαστά την ενότητα των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων και το πέρασμα του ενός στοιχείου στο άλλο»²³.

Αυτόν τον αμοιβαίο καθορισμό και διείσδυση στο πλαίσιο μιας ενότητας δηλώνει η θέση του Μαρξ ότι: «απ’ όλα τα μέσα παραγωγής, η μεγαλύτερη παραγωγική δύναμη είναι η ίδια η επαναστατική τάξη»²⁴.

Παραγωγική δύναμη δε νοείται από τον Μαρξ μόνο η εργασία, αλλά και η ταξική πάλη, που διεξάγεται από την επαναστατική τάξη. Ανατρέποντας η τάξη αυτή το σύνολο των παραγωγικών σχέσεων και των μορφών του εποικοδομηματος, δημιουργεί νέους υλικούς όρους διεξαγωγής της παραγωγής.

Μπορούμε τώρα να δούμε το πώς κρίνει γενικά ο Μαρξ τον τύπο των σχέσεων των πλευρών ενός όλου. Δεν πρόκειται για το μηχανιστικό, αιτιοκρατικό καθορισμό από ένα επίπεδο, π.χ. οικονομικό, όλων των άλλων επιπέδων μιας ενότητας, αλλά για το ότι «η παραγωγή επίσης, υπό τη μονόπλευρη μορφή της, είναι, από τη μεριά της, καθορισμένη από τις άλλες στιγμές... Υπάρχει μια αμοιβαία δράση ανάμεσα στις διαφορετικές στιγμές. Αυτή είναι η περίπτωση για οποιαδήποτε οργανική ολότητα»²⁵.

Αμοιβαία δράση σημαίνει όχι μια απλή αλληλεπίδραση εξωτερικών στιγμών, αλλά και ενύπαρξη όλων των πλευρών της ολότητας. Σημαίνει ότι η μια πλευρά είναι «εσωτερική στιγμή»²⁶ της άλλης, συστατική στιγμή της άλλης, και αυτό εξηγεί την αμοιβαία διείσδυσή τους, με αποτέλεσμα την αδυναμία εύρεσης μιας απόλυτης διαχωριστικής τους εννοιολογικής γραμμής. Όμως, στο πλαίσιο αυτού του αμοιβαίου καθορισμού και δράσης, υπάρχει μια «δεσπόζουσα στιγμή»²⁷, και αυτή η στιγμή είναι η οικονομική βάση, ο αντικειμενικός παράγοντας.

Αφήσαμε για το τέλος τους φυσικούς νόμους της ιστορίας. Κρίνουμε ότι ο Μαρξ αναφέρεται, ή καλύτερα, μάλλον αναφέρεται, μόνο στους ταξικούς κοινωνικούς σχηματισμούς και στη διαδοχή τους. Στη *Γερμανική Ιδεολογία*, ο Μαρξ δείχνει ότι είναι ο καταμερισμός της εργασίας που δημιουργεί τη «φυσική κοινωνία, δηλαδή... σχίσμα ανάμεσα στο ιδιωτικό και το κοινό συμφέρον...»²⁸

Ειδικά για τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής υποστηρίζει ότι: «...επικρατεί η πιο

πλήρης αναρχία, στα πλαίσια της οποίας η κοινωνική συνάρτηση της παραγωγής επιβάλλεται στην ατομική αυθαιρέσια σαν πανίσχυρος φυσικός νόμος»²⁹.

Οι φυσικοί νόμοι, λοιπόν, είναι νόμοι που δρουν τυφλά, ανέλεγκτα πάνω στους ανθρώπους εξαιτίας του καταμερισμού της εργασίας και της συνακόλουθης σύγκρουσης των ιδιωτικών συμφερόντων των ατόμων. Οδηγούμεθα, συνεπώς, «στην περιογή της ιστορίας, σε μια κατάσταση, που είναι ολότελα ανάλογη με την κατάσταση που επικρατεί στην ασυνείδητη φύση»³⁰.

Φρονούμε ότι η χρήση από τον Μαρξ του όρου «φυσικοί νόμοι» γίνεται για να δείξει την «ολότελα ανάλογη κατάσταση» των ταξικών κοινωνιών με την ασυνείδητη φύση, το γεγονός δηλαδή ότι, ενώ οι ατομικές πράξεις είναι θελημένες και συνειδητές, το συνολικό κοινωνικό αποτέλεσμα που προκύπτει είναι αθέλητο, ξένο και εχθρικό, που επιβάλλεται τυφλά πάνω στα μεμονωμένα και ανίσχυρα, λόγω του ανταγωνισμού τους, άτομα.

Αυτή, όμως, δεν μπορεί να είναι η περίπτωση της αταξικής κοινωνίας, όπου πλάι στο βασίλειο της αναγκαιότητας προβάλλει και το βασίλειο της ελευθερίας³¹, όπου «η κοινωνία έχει γίνει το ελεύθερο υποκείμενο αυτής της πάλης»³² ανάμεσα στην αναγκαιότητα και την ελευθερία. Άλλωστε, όταν ο Μαρξ αναφέρεται στη συνολική εξέλιξη των κοινωνικών σχηματισμών, την αντιμετωπίζει, όπως είδαμε, σαν «φυσικοϊστορικό προτσές», ως ενότητα φυσικού και ιστορικού, ενότητα δηλαδή επιβολής από την αντικειμενική πραγματικότητα αλλά και συνειδητής και ελεύθερης εκλογής από τα δρώντα άτομα.

Σε αντίθεση με τον Χέγκελ, για τον οποίο η πραγματικότητα, ως εξ ορισμού αποξενωμένη από το πνεύμα πραγματικότητα, δε συνιστά παρά την «ψυχρά βαίνουσα αναγκαιότητα του Πράγματος»³³, για τον Μαρξ, «ο κομμουνισμός είναι ακριβώς η αληθινή βάση για να κάνει αδύνατο να υπάρχει οτιδήποτε ανεξάρτητα από τα άτομα...»³⁴

2. Ο ιστορικός ρόλος του προλεταριάτου και η διαλεκτική των σχέσεων αντικειμενικού είναι και ταξικής του συνείδησης

Είδαμε, στο πρώτο μέρος αυτού του άρθρου, ότι το αντικειμενικό είναι προβάλλει ως ο σε τελική ανάλυση καθοριστικός παράγοντας. Συνεπώς, αναζητώντας τον ιστορικό ρόλο του προλεταριάτου, πρέπει να καταφύγουμε στις αντικειμενικές συνθήκες που προσδιορίζουν αυτόν το ρόλο. Γράφει σχετικά ο νεαρός Μαρξ: «που λοιπόν βρίσκεται η θετική δυνατότητα της γερμανικής χειραφέτησης; Απάντηση: στη διαμόρφωση... μιας σφαίρας τέλος που να μην μπορεί να χειραφετηθεί χωρίς να χειραφετηθεί απ' όλες τις άλλες σφαίρες της κοινωνίας και χωρίς μ' αυτό τον τρόπο να χειραφετηθεί όλες τις άλλες σφαίρες της κοινωνίας, που να είναι, με μια λέξη, η ολική απώλεια του ανθρώπου και, άρα, να μην μπορεί να επανακτήσει τον εαυτό της χωρίς μια ολική επανάκτηση του ανθρώπου»¹.

Το προλεταριάτο έχει τον ιστορικό ρόλο να χειραφετήσει όλη την κοινωνία, να επανακτήσει την ανθρώπινη ιδιότητα, ακριβώς γιατί αυτό το ίδιο την έχει απωλέσει.

Η εξηγητική αιτία της απανθρωποποίησης του προλεταριάτου είναι η ιδιωτική ιδιοκτησία στη μορφή του κεφαλαίου: «η σχέση του κεφαλαίου προϋποθέτει το χωρισμό των εργατών από την ιδιοκτησία των όρων πραγματοποίησης της εργασίας»².

Συνεπώς, η απανθρωποποίηση του προλεταριάτου οφείλεται κύρια στην αποξένωσή του στη διαδικασία της εργασίας. Με τη θεωρία του για την αποξένωση³, ο Μαρξ έχει ερμηνεύσει τόσο την επαναστατικοποίηση όσο και τη χειραγώγηση της εργατικής τάξης και την απώλεια από μέρους της ουσιαστικών ανθρώπινων ικανοτήτων. Η αποξένωση του εργάτη από τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας του, αποξένωση που μετατρέπει τους εργάτες σε ανδράποδα του κεφαλαιοκράτη, εκτείνεται ως την αποξένωσή τους από την ίδια τους τη συνολική κοινωνική σχέση που έχει πάρει τη μορφή πράγματος, δηλαδή εμπορεύματος και χρήματος, φαινόμενο που ο Μαρξ ονόμαζε «πραγματοποίηση της κοινωνικής σχέσης»⁴.

Σ' αυτή την εμπράγματο μορφή της, η κοινωνική σχέση των ίδιων των ανθρώπων εμφανίζεται στη συνειδήσή τους σαν κάτι ξένο προς αυτούς και τη δραστηριότητά τους και άρα απρόσβλητο και απροσπέλαστο. Η ανθρώπινη συνειδητή δραστηριότητα βιώνεται ως ένα απλό εξάρτημα της κίνησης των πραγμάτων. Το φαινόμενο αυτό της ψευδούς συνειδήσης, που υποτάσσει και τους εργάτες, ο Μαρξ το ονόμαζε «φетиχισμό του εμπορεύματος»⁵.

Η αποξένωση δε μετατρέπει τον εργάτη μόνο σε αντικείμενο, σε πράγμα, αλλά κυριολεκτικά τον εκφυλίζει ολοκληρωτικά: «επομένως η συσσώρευση πλούτου στον έναν πόλο είναι ταυτόχρονα συσσώρευση αθλιότητας, βασάνου εργασίας, σκλαβιάς, αμάθειας, αποκτηνωσης και ηθικής κατάπτωσης στον αντίπολο, δηλ. στην πλευρά της τάξης που παράγει με τη μορφή του κεφαλαίου το δικό της προϊόν»⁶.

Για πνευματική και φυσική αθλιότητα του προλεταριάτου⁷ μιλάει ο Μαρξ για να χαρακτηρίσει την ψυχοσωματική κατάσταση ενός υποκειμένου, που καλείται να απελευθερώσει την ανθρωπότητα. «Η χειραφέτηση της εργατικής τάξης πρέπει να καταχτηθεί από την ίδια την εργατική τάξη»⁸, και άρα όχι μέσω αντιπροσώπων της, εξαγγέλλει σωστά ο Μαρξ, αλλά η υπαρκτή απόσταση ανάμεσα στο ιστορικό καθήκον της και στα μέσα που διαθέτει η εργατική τάξη για να το πραγματοποιήσει δε φαίνεται να βασανίζει τον Μαρξ. Παρόλο που είναι ο ίδιος που γράφει ότι: «δεν αρκεί να τείνει η σκέψη να πραγματοποιηθεί, πρέπει και η πραγματικότητα να τείνει να γίνει σκέψη»⁹, και είναι σαφές ότι αυτή η πραγματικότητα τείνει να πνίξει κάθε πραγματική δυνατότητα διαμόρφωσης συνείδησης των εργατών, και όχι μόνον αυτών.

Η υποβάθμιση από τον Μαρξ της σημασίας των προβλημάτων, που αφορούν στις πραγματικές δυνατότητες της εργατικής τάξης να κατακτήσει την ταξική συνειδήσή της, φαίνεται από το ότι το 1848 γράφει: «η σύγχρονη βιομηχανική εργασία, η σύγχρονη υποδούλωση στο κεφάλαιο, ίδια στην Αγγλία και στη Γαλλία, στην Αμερική και στη Γερμανία, του έχει αφαιρέσει κάθε εθνικό χαρακτήρα. Οι νόμοι, η ηθική, η θρησκεία είναι γι' αυτόν [τον προλετάριο] μόνον αστικές προλήψεις που πίσω τους κρύβονται ισάριθμα αστικά συμφέροντα»¹⁰. Είκοσι δύο χρόνια αργότερα, το 1870, ο Μαρξ διαπιστώνει ότι η εργατική επανάσταση στην Αγγλία είναι αδύνατη λόγω του εθνικού και θρησκευτικού ανταγωνισμού ανάμεσα στο αγγλικό και το ιρλανδικό προλεταριάτο: «θρησκευτικές, εθνικές και κοινωνικές προκαταλήψεις τον [Αγγλο εργάτη] ορθώνουν ενάντια στον Ιρλανδό εργάτη... αυτός ο ανταγωνισμός συνιστά το μυστικό της αδυναμίας της αγγλικής εργατικής τάξης, παρά την καλή της οργάνωση. Είναι επίσης το μυστικό της εμμενούς ισχύος της κεφαλαιοκρατικής τάξης, η οποία το καταλαβαίνει τέλεια»¹¹.

Και αυτή η κυριαρχία των αστικών προκαταλήψεων, από τις οποίες, υποτίθεται, είχε

απελευθερωθεί το προλεταριάτο, συμβαίνει στη μόνη αντικειμενικά ώριμη χώρα για την προλεταριακή επανάσταση: «η Αγγλία... η μόνη χώρα όπου οι υλικές συνθήκες αυτής της επανάστασης έχουν φθάσει σ' έναν κάποιο βαθμό ωριμότητας»¹².

Από τη χειραγώγηση και απανθρωποποίηση της εργατικής τάξης προκύπτει το ακόλουθο κρίσιμο ερώτημα: «πώς θα μπορούσε να προσδοκάται από τόσο στερημένους ανθρώπους να ενεργήσουν με ικανότητες που έχουν χάσει; Πώς θα μπορούσαν οι εργάτες, που χειραγωγούνται περισσότερο από κάθε άλλη ομάδα, να ανατρέψουν τα αποτελέσματα αυτής της χειραγώγησης στην ίδια τους την προσωπικότητα;»¹³

Η απάντηση που δίνει ο Μαρξ βρίσκεται στον εντοπισμό και ανάδειξη μιας σειράς γνωρισμάτων της εργατικής τάξης.

Η άμεση εκμετάλλευση του εργάτη από τον κεφαλαιοκράτη και η συναφής αντίθεση των συμφερόντων τους είναι η βασική πηγή της επαναστατικοποίησης της εργατικής τάξης. Με την εκμετάλλευση συμβαδίζει και η εξαθλίωση, υλική και πνευματική, του εργάτη, η κάρπωση απ' αυτόν ολόενα και μικρότερης μερίδας από το συνολικό παραγόμενο πλούτο¹⁴, που και αυτή είναι αφέβαιη όπως και η ίδια η θέση του προλεταριάτου στην παραγωγική διαδικασία¹⁵. Αυτή η εξαθλίωση και αφεβαιότητα αποτελούν σημαντικό και άμεσο κίνητρο επαναστατικοποίησης, από τη στιγμή που η επανάσταση γίνεται από τους προλετάριους «όχι μόνο για να πετύχουν την αυτόνομη δραστηριότητα, αλλά επίσης για να εξασφαλίσουν απλώς την ίδια τους την ύπαρξη»¹⁶.

Ένα πρόσθετο γνώρισμα της εργατικής τάξης ως επαναστατικής τάξης είναι η στρατιωτική της οργάνωση στο εργοστάσιο: «οι μάζες εργατών, συγκεντρωμένες στο εργοστάσιο, οργανώνονται στρατιωτικά»¹⁷. Επίσης, το γεγονός ότι με την πρόοδο της βιομηχανίας και την καταστροφή μικρομεσαίων στρωμάτων, το προλεταριάτο γίνεται η πλειοψηφία του πληθυσμού¹⁸.

Ο ατομικός προλετάριος, όμως, οδηγείται στην επανάσταση μέσα από την ταξική πάλη. Μόνο με τη διαμεσολάβηση της ένταξης του προλετάριου στην τάξη του και στην πάλη της μπορεί το άτομο να ορθωθεί στο ύψος του συλλογικού ταξικού του συμφέροντος και να ξεπεράσει την αντίθεση που γεννά ο καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στο ατομικό και στο συλλογικό και, έτσι, να ανατρέψει την κεφαλαιοκρατική πραγματικότητα: «μόνο η τάξη μπορεί, με τη δράση της, να διαπεράσει την κοινωνική πραγματικότητα και να τη μεταμορφώσει στην ολότητά της»¹⁹.

Η οργάνωση-του προλεταριάτου σε τάξη συμπίπτει με μια άλλη διαμεσολάβηση, με το επαναστατικό κόμμα, την πρωτοπορία της εργατικής τάξης: «αυτή η οργάνωση των προλετάριων σε τάξη, και επομένως σε πολιτικό κόμμα...»²⁰

Σωστά ο Lukacs γράφει ότι το κόμμα είναι η «μορφή της προλεταριακής ταξικής συνείδησης» και «ο φορέας της ταξικής συνείδησης του προλεταριάτου, η συνείδηση της ιστορικής του αποστολής»²¹. Το κόμμα, λοιπόν, είναι η διαμεσολάβηση της σχέσης της ατομικής συνείδησης του εργάτη και της πάλης για το ατομικό του συμφέρον με τη συλλογική ταξική συνείδηση και την πάλη για το συνολικό ταξικό συμφέρον. Το κόμμα είναι ο οργανωτής της συνολικής πολιτικής πάλης του προλεταριάτου, μέσα από την οποία αυτό μετατρέπεται από τάξη καθεαυτή, δηλαδή τάξη αντικειμενικά, σε τάξη για τον εαυτό της, δηλαδή σε τάξη και υποκειμενικά, συνειδητά και πρακτικά²².

Η συνειδητή επαναστατική δράση του προλεταριάτου δε γεννιέται, άρα, άμεσα και αυτόματα από τους αντικειμενικούς υλικούς όρους της ύπαρξής του, αλλά χρειάζεται η αποφασιστική δράση μιας ειδικής διαμεσολάβησης, του κόμματος που, «έχοντας αντίληψη των προϋποθέσεων, της πορείας και των γενικών αποτελεσμάτων του προλεταριακού κινήματος»²³, ανυψώνει το προλεταριάτο στο επίπεδο της κατάκτησης της ταξικής του συνείδησης.

Τι προβλήματα, όμως, γεννά στον Μαρξ η ύπαρξη αυτών των διαμεσολαβήσεων, που δείχνουν ότι οι εργάτες, ως άτομα και ως σύνολο, δεν οδηγούνται άμεσα, με τις δικές τους δυνάμεις αποκλειστικά και ωθούμενοι άμεσα από το αντικειμενικό τους είναι, στην κατάκτηση της επαναστατικής συνείδησης; Τι επιπτώσεις έχουν σ' αυτόν δηλώσεις του όπως ότι «αυτή η οργάνωση των εργατών σε τάξη, και επομένως σε πολιτικό κόμμα, διασπάται κάθε στιγμή από τον ανταγωνισμό που υπάρχει ανάμεσα στους ίδιους του εργάτες»;²⁴ Τι θεωρητικές συνέπειες έχουν διαπιστώσεις ακόμη πιο οδυνηρές όπως: «όσο περισσότερο επεκτείνεται ο καταμερισμός της εργασίας και η χρησιμοποίηση μηχανών, τόσο περισσότερο επεκτείνεται μέσα στους εργάτες ο συναγωνισμός, τόσο περισσότερο λιγοστεύει ο μισθός τους»;²⁵ Ή, ακόμη χειρότερα: «ο συναγωνισμός απομονώνει τα άτομα το ένα από το άλλο, όχι μόνο τους ατομικά, αλλά ακόμα περισσότερο τους εργάτες, παρά το γεγονός ότι τους συνενώνει»;²⁶

Η αντίφαση αυτή ανάμεσα στην απομόνωση, από τη μια μεριά, και τη συνένωση, από την άλλη, των εργατών, ξεπερνιέται από τον Μαρξ χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα, στη λογική μιας ουσιαστικά άμεσης συνέχειας ανάμεσα στον οικονομικό και τον πολιτικό αγώνα.

Ο Μαρξ καθιστά σαφή αυτή τη συνέχεια: «το πολιτικό κίνημα της εργατικής τάξης έχει φυσικά για τελικό σκοπό την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας για τον εαυτό της, και γι' αυτό είναι φυσικά αναγκαία μια προηγούμενη οργάνωση της εργατικής τάξης, οργάνωση που έχει φθάσει σε ένα κάποιο σημείο της ανάπτυξής της και έχει προέλθει ευθέως από τους οικονομικούς της αγώνες... Και είναι έτσι ώστε παντού τα απομονωμένα οικονομικά κινήματα των εργατών γεννούν ένα πολιτικό κίνημα, δηλαδή ένα κίνημα της τάξης για να πραγματοποιήσει τα συμφέροντά της υπό μια γενική μορφή που κατέχει μια γενική δύναμη κοινωνικά καταναγκαστική»²⁷.

Υπάρχει, συνεπώς, κατά τον Μαρξ, μια σχέση άμεσης συνέχειας και αλληλοτροφοδότησης ανάμεσα στο επιμέρους και το γενικό, στο οικονομικό και το πολιτικό, στην οικονομική οργάνωση σε συνδικάτα και στην πολιτική οργάνωση σε κόμμα.

Αυτή η αντίληψη του Μαρξ συναντάται και αλλού: «η μεγάλη βιομηχανία συγκεντρώνει σ' ένα μονάχα μέρος πλήθος ανθρώπους άγνωστους μεταξύ τους. Ο ανταγωνισμός χωρίζει τα συμφέροντά τους. Αλλά η διατήρηση του μισθού, αυτό το κοινό συμφέρον που έχουν ενάντια στον εργοδότη τους, τους συνενώνει με μια ίδια σκέψη αντίστασης — συνασπισμός. Έτσι, ο συνασπισμός έχει πάντα διπλό σκοπό: να σταματήσει τον ανταγωνισμό ανάμεσα τους για να μπορέσουν να κάνουν γενικό ανταγωνισμό στον κεφαλαιοκράτη... Σ' αυτή την πάλη —αληθινός εμφύλιος πόλεμος— συγκεντρώνονται κι αναπτύσσονται όλα τ' αναγκαία στοιχεία σε μια μελλοντική μάχη. Όταν φθάσει σ' αυτό το σημείο, ο συνεταιρισμός παίρνει πολιτικό χαρακτήρα»²⁸.

Σ' ένα ορισμένο σημείο της ποσοτικής του ανάπτυξης, το οικονομικό —πάλη για τη διατήρηση του μισθού— μετατρέπεται σε πολιτικό —πάλη για την κατάκτηση της εξουσίας. Σ' αυτή την προοπτική, υπερβαίνεται χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα μια σοβαρή διάκριση

που διαπιστώνει ο νεαρός Μαρξ, αναφερόμενος στην ανθρώπινη χειραφέτηση: «η φιλοσοφία βρiσκει στο προλεταριάτο τα υλικά της όπλα, όπως το προλεταριάτο βρiσκει στη φιλοσοφία τα πνευματικά του όπλα... η κεφαλή της χειραφέτησης αυτής είναι η φιλοσοφία, καρδιά της το προλεταριάτο»²⁹.

Σωστά απηχεί τις θέσεις του Μαρξ ο Lukacs όταν μιλάει για «μάζες αυθόρμητα επαναστατικές»³⁰ και για «ορθά ένστικτα του προλεταριάτου»³¹. Αυτές οι αυθόρμητα επαναστατικές μάζες, μέσα από τις εμπειρίες της εντεινόμενης και διευρυνόμενης οικονομικής τους πάλης, μετατρέπουν τα ορθά ένστικτά τους σε επαναστατική συνείδηση, κατακτούν τη φιλοσοφία, τη γνώση του όλου με τη βοήθεια του επαναστατικού κόμματος.

Η προβληματικότητα αυτών των θέσεων του Μαρξ, που δε διακρίνει, ουσιαστικά, ζητήματα ασυνέχειας και σχετικής αυτονομίας των διαμεσολαβήσεων, όπως τάξη και κόμμα, φαίνεται από τη βαθιά διαφοροποίηση του Λένιν από μια τέτοια απλούστευση των σχετικών προβλημάτων. Για τον Λένιν, οι εργατικές μάζες δεν είναι αυθόρμητα, αποκλειστικά, ή έστω κύρια, επαναστατικές: «...η εργατική τάξη τείνει αυθόρμητα προς το σοσιαλισμό, παρ' όλα αυτά όμως η αστική ιδεολογία, που είναι πολύ διαδεδομένη (και συνεχώς ξαναγεννιέται με τις πιο ποικίλες μορφές), επιβάλλεται αυθόρμητα πολύ περισσότερο στον εργάτη»³².

Η αυθόρμητη υποταγή της συνείδησης των εργατών στην αστική ιδεολογία δεν ξεπερνιέται αυτόματα μέσα από τους άμεσους οικονομικούς αγώνες της εργατικής τάξης, ανεξάρτητα από το βαθμό ανάπτυξής τους, και αυτό το γεγονός αναδεικνύει την ιδιαιτερότητα του ρόλου του κόμματος της εργατικής τάξης: «το καθήκον όμως των σοσιαλδημοκρατών δεν εξαντλείται με την πολιτική ζύμωση πάνω σε οικονομική βάση. Το καθήκον τους είναι να μετατρέψουν αυτή την τρέϊντιγιουνιονιστική πολιτική σε σοσιαλδημοκρατικό πολιτικό αγώνα, να χρησιμοποιήσουν τις αναλαμπές πολιτικής συνείδησης που γεννά στους εργάτες η οικονομική πάλη για να ανεβάσουν τους εργάτες ως το επίπεδο της σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής συνείδησης»³³.

Η οικονομική πάλη γεννά, απλώς, αναλαμπές πολιτικής συνείδησης. Η όποια αυθόρμητη δυσφορία ή και αντιπαλότητα του εργάτη απέναντι στην κεφαλαιοκρατική τάξη πραγμάτων δε μετατρέπεται αυτόματα και άμεσα σε ταξική συνείδηση: «η εχθρότητά του [του εργάτη] σ' αυτή την κατάσταση μπορεί να είναι "αυθόρμητη", αλλά η πολιτική συνείδηση δε διαμορφώνεται ούτε αυθόρμητα ούτε αυτόματα»³⁴. Αυτό συμβαίνει διότι, εξ ορισμού, τα πλαίσια της οικονομικής πάλης «...είναι στενά... την ταξική πολιτική συνείδηση μπορούμε να τη φέρουμε στον εργάτη μόνο από τα έξω, δηλ. έξω από την οικονομική πάλη, έξω από τη σφαίρα των σχέσεων ανάμεσα στους εργάτες και στους εργοδότες»³⁵.

Αυτές οι διαπιστώσεις του Λένιν για τη διάκριση οικονομικού και πολιτικού, μορφή έκφρασης της διάκρισης ατομικού και συλλογικού συμφέροντος, τον οδηγούν στην υιοθέτηση της θέσης του Κάουτσκι ότι η σοσιαλιστική καθολική συνείδηση συνδέεται με την επιστήμη, γεννιέται από αστούς διανοούμενους και εισάγεται στην ταξική πάλη του προλεταριάτου: «...έτσι η σοσιαλιστική συνείδηση είναι κάτι που έχει εισαχθεί απ'έξω στην ταξική πάλη του προλεταριάτου και όχι κάτι που γεννήθηκε αυθόρμητα απ' αυτήν»³⁶.

Το κόμμα και η σοσιαλιστική ταξική συνείδηση δε γεννιούνται άμεσα από την ταξική πάλη του προλεταριάτου· γεννιούνται από τη συνολική κοινωνική διαδικασία, όπως γράφει ο Κάουτσκι και συγκατανεύει ο Λένιν.

Η τοτινή και η τωρινή υποταγή της πλειονότητας των εργατών στις αστικές προκαταλήψεις, παρά τις υπεραισιόδοξες και περί του αντιθέτου διακηρύξεις του Μαρξ, μας καλεί να αναζητήσουμε τις δυσκολίες που αφορούν στη μετατροπή του προλεταριάτου σε φορέα καθολικής χειραφέτησης. Δυσκολίες, που σχετίζονται με τη μη γραμμική και άμεση σύνδεση οικονομικού και πολιτικού αγώνα, αναλαμπών πολιτικής συνείδησης και ταξικής πολιτικής συνείδησης. Εδώ, πολύ συνοπτικά, θα αναφερθούμε στη σημασία ορισμένων ψυχολογικών διαμεσολαβήσεων.

Η σχέση αντικειμενικού είναι και συνείδησης δεν είναι άμεση. Διαμεσολαβείται από ψυχολογικούς μηχανισμούς, που γεννώνται στη βάση της βίας ή του φόβου της βίας και της αποξένωσης, όπου κυριαρχεί το βιωματικό, συναισθηματικό, άλογο αν όχι ανορθολογικό στοιχείο, το οποίο διαπερνά και σηματοδοτεί τη συνείδηση.

Ο Ollman αναφέρει ορισμένους ψυχολογικούς μηχανισμούς διαμόρφωσης της συνείδησης, τους οποίους παραθέτουμε συνοπτικά. Ένας τέτοιος μηχανισμός είναι αυτός της διαμόρφωσης της «αυταρχικής προσωπικότητας» που ανέδειξε ο Adorno³⁷: «ριζωμένη [η ευθυγράμμιση με την εξουσία] στη συνήθεια να παίρνουμε εντολές, μια συνήθεια που πηγάζει πίσω στα πρώιμα χρόνια της μόρφωσης και της εκπαίδευσης από την οικογένεια, τελικά πετυχαίνει να βιώνεται ως καθήκον. Τόσο μεγάλος είναι ο συγκλησιακός καταναγκασμός να υπακούμε ώστε ο ενήλικας, που είχε προσδιορισθεί μ' αυτό τον τρόπο, μπορεί πραγματικά να αισθανθεί σωματικό πόνο όταν παρακούσει»³⁸.

Ένας άλλος ψυχολογικός μηχανισμός είναι αυτός που ο Έριχ Φρομ αποκαλούσε «φόβο της ελευθερίας»³⁹: «οι άνθρωποι όχι μόνο αρνούνται τη χειραφέτηση επειδή το να επιλέγεις ενάντια σε συνηθισμένα πρότυπα είναι οδυνηρό, αλλά επειδή ανορθολογικά φοβούνται αυτό που είναι να επιλεγθεί. Ότι είναι νέο και άγνωστο είναι πιο τρομακτικό σε πολλούς από τον τρόπο που είναι γνωστός»⁴⁰. Ήδη ο Μαρξ και ο Λένιν έχουν αναφερθεί στη δύναμη της συνήθειας.

Αποφασιστικής σημασίας είναι το γεγονός της διαμόρφωσης της προσωπικότητας μέσα από την «εσωτερικέυση πρώιμων συμπεριφορικών προτύπων»⁴¹ κατά την παιδική ηλικία, όπου το παιδί δεν μπορεί ούτε να κρίνει ούτε να πράξει συνειδητά εξαιτίας της γενικότερης, σωματικής και διανοητικής, αδυναμίας του.

Αυτή η ανορθολογικά διαμορφωμένη προσωπικότητα, στο βαθμό που δεν υφίσταται μελλοντικές δραστηκές αλλαγές, που τείνουν στη συναισθηματική και πνευματική ωρίμανση του ατόμου, «μεσολαβεί ανάμεσα σε συνθήκες και απάντηση, ανάμεσα σε ανάγκες και πόθους, ανάμεσα σε αντικειμενικά και υποκειμενικά συμφέροντα, ανάμεσα σε δραστηριότητα και συνείδηση...»⁴²

Παραθέσαμε αυτούς τους ψυχολογικούς ανορθολογικούς μηχανισμούς, άρρηκτα συνδεδεμένους με τη διαμόρφωση της συνείδησης, για να δείξουμε την πολυπλοκότητα των προβλημάτων που αφορούν στη συγκρότηση της ταξικής συνείδησης. Μια πολυπλοκότητα που, τελικά, εξαφανίζεται από μια ορισμένη πτυχή της σκέψης του Μαρξ, σύμφωνα με την οποία οι αντικειμενικές συνθήκες του καπιταλισμού οδηγούν σχεδόν άμεσα και μονοσήμαντα στην κατάκτηση από το προλεταριάτο της συνείδησης της ιστορικής του αποστολής. Όχι μόνον υποτίθεται μια άμεση, χωρίς την πραγματική διαμεσολάβηση της συνείδησης, σχέση του αντικειμενικού είναι με την (επαναστατική) πράξη, αλλά και μια άμεση, χωρίς τη

διαμεσολάβηση ανορθολογικών ψυχολογικών μηχανισμών, αποκλειστικά συνειδητή σχέση της συνείδησης με την αντικειμενική πραγματικότητα και τα πραγματικά αντικειμενικά συμφέροντα. Τελικά, υποτίθεται μια αποκλειστικά συνειδητή και ορθολογική σχέση της συνείδησης με τον ίδιο της τον εαυτό.

Αλλά η ενσωμάτωση του προλεταριάτου στις αξίες της σύγχρονης αστικής δημοκρατίας δείχνει ότι «το αυξανόμενο συναινετικό ρεύμα αποτελεί απόδειξη ότι οι αντιθέσεις του καπιταλισμού δε γεννούν αυτόματα το νεκροθάφτη του, αλλά και το όπιο του νεκροθάφτη, την αποξένωσή του»⁴³.

Αυτές οι αντιθέσεις του καπιταλισμού δημιουργούν τους όρους της προοπτικής της ανθρώπινης χειραφέτησης ως δυνατότητας που καλείται να επιλέξει το υποκείμενο, και όχι ως μονοσήμαντης και αναπόδραστης βεβαιότητας, που εξασφαλίζεται από μόνη τη λογική των πραγμάτων.

Είδαμε, στο πρώτο μέρος, ότι η ανθρώπινη συνείδηση, στη διαφορά της από τη συνείδηση των ζώων που υποτάσσεται στο καταναγκαστικό ένστικτο, επιλέγει ανάμεσα σε εναλλακτικές προοπτικές δράσης —μια επιλογή που στις τάξικες κοινωνίες αποτελεί το επίδοιο αντικείμενο της τάξικης πάλης— και ότι αυτό συνιστά ένα στοιχείο ελευθερίας. Αυτό, απείρως περισσότερο, δεν μπορεί παρά να ισχύει για το προλεταριάτο, που αποστολή του είναι η εγκαθίδρυση μιας κοινωνίας, που θα είναι το ελεύθερο συνειδητό υποκείμενο.

Η επίτευξη της ελεύθερης συνειδητής επιλογής, άμεσα και αιθόρμητα από το προλεταριάτο, της απελευθερωτικής προοπτικής μέσα σε ριζικά αποξενωμένες και ανελεύθερες συνθήκες είναι φανερό, ύστερα και από όσα προείπαμε, ότι αποτελεί ένα πραγματικό κατόρθωμα. Κατόρθωμα, του οποίου οι διαστάσεις κρύβονται πίσω από διατυπώσεις όπως ότι το προλεταριάτο απλώς «εκτελεί απόφαση» μιας αδηριτης νομοτέλειας και άρα δρα, ουσιαστικά, με ενστικτώδη τρόπο.

Στη θέση των καθησυχαστικών απλοιστεύσεων, που υπάρχουν εν μέρει στη σκέψη του Μαρξ και που προέρχονται από την «αγωνία του να ανατραπεί όσο πιο σύντομα γίνεται η βάρβαρη τάξικη ανταγωνιστική κοινωνία»⁴⁴, χρειάζεται να προβληθεί η διαλεκτική αντιφατική σχέση αντικειμενικού είναι - τάξικης συνείδησης και η ιδιαιτερότητα και πολυπλοκότητα της δομής της καθημιάς συνιστώσας του κοινωνικού όλου, ώστε να μπορέσουμε να εμβαθύνουμε περισσότερο στα προβλήματα της αποξένωσης και στις δυνατότητες της χειραφέτησης του σύγχρονου ανθρώπου.

Σημειώσεις

1ο ΜΕΡΟΣ

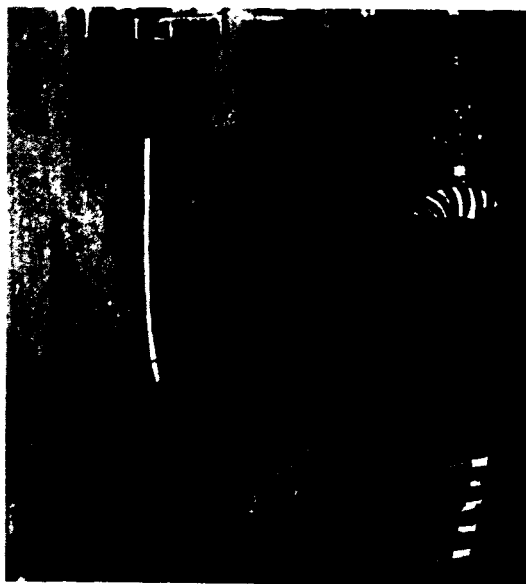
1. Κ. Μαρξ, *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, εκδ. Οικονομικής και Φιλοσοφικής Βιβλιοθήκης, 1956, σσ. 6-7.
2. Κ. Μαρξ - Φ. Εγγέλς, *Η αγία οικογένεια*, εκδ. Αναγνωστική, σσ. 42-43-44.
3. Κ. Μαρξ - Φ. Εγγέλς, *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, εκδ. Θεμέλιο, 1983, σ. 59.
4. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, τ. 1, σ. 12 και σ. 787.
5. Κ. Μαρξ, στο ίδιο, σ. 16.
6. Κ. Marx - F. Engels, *Correspondance*, Éd. du Progrès, 1981, σ. 116.

7. Ρόμπερτ Στάινγκερφέλντ, *Μαρξιστική Φιλοσοφία*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σσ. 88-89.
8. Κ. Μαξ - Φ. Ένγκελς, *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, ό.π., σ. 15-16. Επίσης: Κ. Marx - F. Engels, *Correspondance*, ό.π., σ. 312.
9. Κ. Μαξ, *Το Κεφάλαιο*, ό.π., τ. 1, σ. 613.
10. Γιώργος Ρούσης, *Ο Λόγος στην Οντοπία*, εκδ. Γκοβόστη, 1996, σσ. 207-208.
11. Κ. Μαξ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, εκδ. Στοχαστής, 1976, σ. 48.
12. Από το γράμμα του Ένγκελς στον Mehring, το 1893, στο Κ. Marx - F. Engels, *Correspondance*, ό.π., σσ. 486-487.
13. Κ. Marx - F. Engels, στο ίδιο, σ. 442.
14. Λουί Αλτουσέρ, *Θέσεις*, εκδ. Θεμέλιο, 1983, σ. 76.
15. Λουί Αλτουσέρ, στο ίδιο, σ. 77. Η υπογράμμιση είναι του Althusser.
16. Κ. Μαξ - Φ. Ένγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, εκδ. Gutenberg, τ. 1, σ. 45.
17. Κ. Μαξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, εκδ. Γλάφος, 1975, σ. 98.
18. Georg Lukacs, *The Ontology of Social Being, 2. Marx*, Merlin Press, σ. 95.
19. Georg Lukacs, *The Ontology of Social Being, 3. Labour*, ό.π., σ. 39.
20. S.A. Sallvaggio, *Les chantiers du sujet*, Éd. L' Harmattan, 1994, σ. 38.
21. Ευτύχη Ι. Μπιτσάκης, *Φιλοσοφία του ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, 1980, σ. 22.
22. Λουί Αλτουσέρ, *Θέσεις*, ό.π., σ. 66.
23. W. Eichhorn - A. Bauer - G. Koch, *Η διαλεκτική των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων*, εκδ. Αναγνωστίδη, σ. 32.
24. Κ. Marx, *Misère de la philosophie*, Éd. Payot, 1996, σ. 198.
25. Κ. Marx, *Grundrisse*, Ed. Sociales, 1980, σ. 34. Η υπογράμμιση είναι δική μας.
26. Κ. Marx, στο ίδιο, σ. 28.
27. Κ. Marx, στο ίδιο, σ. 28.
28. Κ. Μαξ - Φ. Ένγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, ό.π., τ. 1, σ. 80.
29. Κ. Μαξ, *Το Κεφάλαιο*, ό.π., τ. 3., σ. 1082. Επίσης: Κ. Marx, *Grundrisse*, ό.π., τ. 1., σ. 135.
30. Φ. Ένγκελς, *Λουδοβίκος Φόνερχματχ*, εκδ. Θεμέλιο, 1982, σ. 66. Επίσης: F. Engels, *Anti-Dühring*, Éd. Sociales, 1977, σ. 353.
31. Κ. Μαξ, *Το Κεφάλαιο*, ό.π., τ. 3, σ. 1007.
32. H. Marcuse, *Reason and Revolution*, Routledge and Kegan Paul, 1986, σσ. 316-317.
33. Γκέοργκ Χέγκελ, *Φαινομενολογία του πνεύματος*, εκδ. Δωδώνη, 1993, τ. 1, σ. 129.
34. Κ. Μαξ - Φ. Ένγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, ό.π., τ. 1, σ. 119.

2ο ΜΕΡΟΣ

1. Κ. Μαξ, *Κριτική της Εγγεληνής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, εκδ. Παπαζήση, 1978, σσ. 29-30.
2. Κ. Μαξ, *Το Κεφάλαιο*, ό.π., τ. 1, σ. 739. Επίσης, στο ίδιο, σ. 590.
3. Κ. Μαξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, ό.π., σ. 90 κ.ε.
4. Κ. Μαξ, *Grundrisse*, ό.π., τ. 1, σ. 96.
5. Κ. Μαξ, *Το Κεφάλαιο*, ό.π., τ. 1, σ. 84 κ.ε.
6. Κ. Μαξ, *Το Κεφάλαιο*, ό.π., τ. 1, σσ. 668-669.
7. Κ. Μαξ - Φ. Ένγκελς, *Η αγία οικογένεια*, ό.π., σ. 43.
8. Κ. Μαξ - Φ. Ένγκελς, *Διαλεκτά έργα*, εκδ. Γνώσεις, τ. 1, σ. 452.
9. Κ. Μαξ, *Κριτική της Εγγεληνής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, ό.π., σ. 26.
10. Κ. Μαξ - Φ. Ένγκελς, *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, ό.π., σσ. 56-57.
11. Από το γράμμα του Μαξ στους Meyer και Vogt, το 1870, στο Κ. Marx - F. Engels, *Correspondance*, ό.π., σ. 235.
12. Κ. Marx - F. Engels, στο ίδιο, σ. 235.
13. Bertell Ollman, *Social and Sexual Revolution*, South End Press, Boston, 1979, σ. 15.
14. Μαξ - Φ. Ένγκελς, *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, ό.π., σ. 51.
15. Κ. Μαξ - Φ. Ένγκελς, στο ίδιο, σ. 54.
16. Κ. Μαξ - Φ. Ένγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, ό.π., τ. 1, σ. 126.

17. Κ. Μαρξ - Φ. Ενγκελς, *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, ό.π., σ. 51.
18. Κ. Μαρξ - Φ. Ενγκελς, στο ίδιο, σ. 52 και 53.
19. Georg Lukacs, *Histoire et conscience de classe*, Ed. de Minuit, 1960, σ. 61.
20. Κ. Μαρξ - Φ. Ενγκελς, *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, ό.π., σ. 54.
21. Georg Lukacs, *Histoire et conscience de classe*, ό.π., σ. 63.
22. Κ. Marx, *Misère de la philosophie*, ό.π., σ. 197.
23. Κ. Μαρξ - Φ. Ενγκελς, *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, ό.π., σσ. 61-62.
24. Κ. Μαρξ - Φ. Ενγκελς, στο ίδιο, σ. 54.
25. Κ. Μαρξ - Φ. Ενγκελς, *Διαλεχτά έργα*, ό.π., τ. 1, σ. 107.
26. Κ. Μαρξ - Φ. Ενγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, ό.π., τ. 1, σ. 112.
27. Από το γράμμα του Μαρξ στον Bolte, το 1871, στο Κ. Marx - F. Engels, *Correspondance*, ό.π., σ. 269.
28. Κ. Marx, *Misère de la philosophie*, ό.π., σ. 197.
29. Κ. Μαρξ, *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, ό.π., σσ. 30-31.
30. Georg Lukacs, *Histoire et conscience de classe*, ό.π., σ. 64.
31. Georg Lukacs, στο ίδιο, σ. 101.
32. Β. Ι. Λένιν, *Τι να κάνουμε*, Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1979, σ. 42.
33. Β. Ι. Λένιν, στο ίδιο, σ. 74.
34. Ευτυχής Ι. Μπιτσάκης, *Θεωρία και πράξη, προβλήματα φιλοσοφίας του ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, 1980, σ. 211.
35. Β. Ι. Λένιν, *Τι να κάνουμε*, ό.π., σ. 80. Η υπογράμμιση είναι δική μας.
36. Β. Ι. Λένιν, στο ίδιο, σ. 39.
37. T. W. Adorno, *The Authoritarian Personality*, New York, 1950.
38. Bertell Ollman, *Social and Sexual Revolution*, ό.π., σ. 20.
39. Erich Fromm, *Fear of Freedom*, London, 1942.
40. Bertell Ollman, *Social and Sexual Revolution*, ό.π., σ. 21.
41. Bertell Ollman, στο ίδιο, σ. 25.
42. Bertell Ollman, στο ίδιο, σ. 25.
43. Γιώργος Ρούσης, *Ο Λόγος στην Οντοπία*, ό.π., σ. 197.
44. Γιώργος Ρούσης, στο ίδιο, σ. 204.

Tshibumba Kanta Matulu, Βελγική αποικία